

Tanulmányok
a magyarországi zsidóság
történetéből

Budapest
2019

**TANULMÁNYOK
A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG
TÖRTÉNETÉBŐL**

Főszerkesztő:
Gecsényi Lajos

Szerkesztő:
Fazekas Csaba

Közreműködő:
Fiziker Róbert

Lektorálták:
Botos János, Fazekas Csaba, Fiziker Róbert, Gecsényi Lajos,
Katona Csaba, Szécsényi András, Zinner Tibor

ISBN 978-963-9559-61-5
Felelős kiadó: a Milton Friedman Egyetem elnöke
© Milton Friedman Egyetem; Fazekas Csaba; a szerzők
Megjelent 300 példányban
Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr
Felelős vezető: Radek József

A „KIRÁLYI SZÖVETSÉGES” IZRAELITA TAPASZTALATA? FŐHATALMI RÍTUSOK ÉS IZRAELITA FELEKEZETI SAJTÓ-HÍREIK A MODERNIZÁLÓDÓ MAGYARORSZÁGON 1918-IG¹

„A román zsidóknak tudvalegőleg nincs valami jó dolguk, de azért a legodaadóbb szeretettel csüngenek a királyi családon. Ferdinánd trónörökös betegsége alkalmából minden zsinagógában imádkoztak felgyógyulásáért. Ez alkalommal aztán a következő érdekes eset történt. Jámbor zsidóknál szokásban van, hogy súlyosan betegnek megváltoztatják a nevét, a mennyiben neve elé egy másikat tesznek és ennek számára az isteni segélyért könyörögnek. Ilyen imákat a trónörökösért is mondtak. Így például Barcau hitközségben, a szent frigyáda kinyitása alkalmából a Ferdinánd név mellé a Benjamingt kapta.”²

A rendi társadalom modernizálódása során számos korábbi rítus, közösségi képi és szöveges toposz átértelmeződött, a cselekvők valóságának új keretei között nyert értelmet, mint ahogyan azt a mottóul választott idézetben is láthatjuk. Ez ugyanakkor az egyes felekezetek híveinek szintjén reflektálatlan folyamat volt. E rítusok által a történelem közösségi percepcióinak vallási csatornáira kérdezhetünk rá. „A percepció és kommunikáció fogalmi minden kultúráról szóló elképzelésnek a központi témái, legyen az elnagyolt vagy pontosan leírt, széles vagy leszűkített értelmű, magas vagy »alacsony« kultúra.” – véli Peter Burke.³ A tanulmány ebből a szempontból foglalkozik a királytiszteltel rendi rítusaként az intradaval a felekezetiesedés folyamatában szemlélve a magyarországi zsidó közösségeket. A modernitás előtti társadalomban – ahogyan arra Barbara Stollberg-Rilinger, a Münsteri Egyetem kora újkorral foglalkozó professzorasszonya is rámutat – lehetetlen elválasztani a politikai-társadalmi rítusokat a vallásiaktól. Ezek egyszerre utalnak a hatalmi és társadalmi szerkezetre, a konkrét uralkodóra és társadalomra, és helyezik el mindezt Isten túlvilági és örökkévaló uralmában.⁴ Erre zsidó forrásokban is számos példát találhatunk. Zsidó vonatkozásban a premodern és modern világképek, történelempercepciók kérdésére David B. Ruderman világított rá.⁵ A közösségi diskurzusok világképek határán formálódtak: a racionalizálódó társadalom gondolatai és a premodern perspektívák együtt jelentek meg bennük. A liturgia, a homiletika és a Memorbuch-hagyomány a zsidó történeti tapasztalat és emlékezet csatornájává vált. A vallástörvényi fejtegetések, a modern sajtóviták és a női imakönyvek a modern társadalmi lét tapasztalatainak egybefogói és megjelenítői lettek. A modern történetírást a felekezeti izraelita sajtó a vallásosság szolgálatába állította.

¹ A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg. Köszönet illeti továbbá Ábrahám Verát, Fényes Balázst és Vár Eszter Virágot, amiért fontos forrásokra hívták fel a figyelmemet.

² Hírek – A román trónörökös új neve. Zsidó Hiradó, 1897. július 22. 10.

³ Peter Burke: Mi a történeti antropológia? In: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Szerk. Sebők Marcell. Bp. 2000. 19.

⁴ Barbara Stollberg-Rilinger: Rituale. (Historische Einführungen. Band 16.) Frankfurt–New York 2013. 86–87.

⁵ David B. Ruderman: Looking Backward and Forward: Rethinking Jewish Modernity in the Light of Early Modernity. In: The Cambridge History of Judaism. Vol. 7. The Early Modern World, 1500–1815. Ed. Karp, Jonathan – Sutcliffe, Adam. Cambridge 2018. 1089–1109.; Francesca Bregoli – Federica Francesconi: Tradition and transformation in eighteenth-century Europe: Jewish integration in comparative perspective, Jewish History 24. (2010) Nr. 3–4. 235–246.

E tanulmány főként a magyar nyelvű izraelita intézményi sajtóhíradások révén mutat rá a judaizmus hagyományainak modern értelmezéseire az uralkodóhoz és családjához kötődő életfordulós és kalendáris rítusok megjelenítései által.

Premodern világképek, vallási hagyomány

Jacques Le Goff a különböző korok lineáris időhöz és történetiséghez való viszonyát nagyvonalakban az 1970-es évek második felében vázolta fel történelemről és emlékezetéről szóló munkájában. Ez több olyan vonást mutat, amely – bár nála konkrét korszakhoz kötődik – jelen van/volt a tradicionális vagy a modern zsidóság diskurzusaiban is. Le Goff az európai gondolkodás történetében a pogány antikvitáshoz a múlt felértékelését és a jelen hanyatló képét társította, a középkor vonatkozásában az eszkatologikus jövőképet emelte ki, a 17–19. századból pedig a haladásgondolat okán a jövő felé tartó idő fontossá válását mutatta fel.⁶ A múlt nemzedékeinek felértékelődése, a messianisztikus perspektíva és a haladásgondolat konkrét korhoz kevésbé kötött a zsidó értelmezésekben is megjelent. Esetünkben különböző korokhoz, társadalmi berendezkedésekhez és érvelési módokhoz kötődő gondolati elemek, közösségi toposzok keveredő jelenlétéről, modernitás és tradíció sajátos ötvözetéről beszélhetünk, ami nem független a tágabb, felekezetiesedett keresztény társadalmi közegtől sem. A zsidó történelmi tapasztalat, ahogyan a királyi hatalomhoz kötődő rítusok kérdése se, nem érthető meg a kinyilatkoztatott Tan, a hagyomány láncolata és a világot aktívan alakító Örökkévaló gondolata nélkül.

A koronás fő tisztelete a judaizmus vallási hagyományából eredt. A vallástörvény a király látásakor áldást ír elő: „Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a hús-vér embernek.” A koronás fő az Örökkévaló dicsőségének e világi részleges megjelenése. Együttal a társadalom rendjének és a zsidóság biztonságának letéteményese is. *Pirké Avot* III. 2. kommentárjai foglalkoztak a királyért mondandó imával és a királyi hatalomban megtestesülő társadalmi renddel.⁷ RÁSI a Vájchi hetizszakaszhoz fűzött kommentárjában⁸ Jákob történetéből vezeti le a koronás fő tiszteletét: Jákob a fiának, mint Egyiptom alkirályának adta meg a tiszteletet. RÁSI szerint Mózes a fáraónak is a királynak járó tiszteletet adta meg (2Móz 11,8), és Illés prófétánál szintén megjelent a koronás főnek járó tisztelet motívuma (1Kir 18,46). RÁSI Jeremiásra hivatkozott hangsúlyozva, hogy a népek királyaiért is kell imádkozni, tekintettel arra, hogy a világ 70 népéért szukkotkor hetven ökröt mutatottak be áldozatként. Értelmezésében a királynak járó tisztelet nem csak Júda királyaira terjed ki. Rabénu Jona, a Sáaré tesuva című muszárkönyv szerzője a Zsoltárok 35,13-ra hivatkozva azt írta, hogy az ember köteles másokért is imádkozni, és a királyság békéjébe mindenki belefoglaltatik. Jom Tov Lipmann Heller, A Toszafot JomTov szuperkommentár szerzője szerint azért áll a zsoltárban királyság és nem király, mert a királyi tanácsra történik utalás (miniszterek, tanácsadók), akik irányítják az országot, és törvényt tartanak az országban.⁹ A vallási előképek mellett nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a premodern zsidó közösségek királyi vagy földesúri védelem alatt álltak. A modernizálódó monarchiák zsidó polgárai pedig közösségi ügyeikben szintén remélhettek uralkodói pártfogást. Az eszkatologikus perspektíva és a trónváltások

⁶ Jacques Le Goff: *History and Memory*. Transl. Steven Rendall and Elizabeth Claman. New York 1992. 11.

⁷ Singer S. Leó: *Kötelességtan*. Rimaszombat 1907. 17–18., 118–119., 210–211.; *Löv Immauel*: *Imádságok zsidók számára*. Szeged, 1903. 44–47., 47–48.

⁸ RÁSI 1Móz 48,2.

⁹ RÁSI ad loc, rabénu Jona Gerondi ad loc, Heller ad loc. Fényes Balázs szíves szóbeli kiegészítése nyomán.

során megerősített kollektív kiváltságok egyaránt formálták a premodern zsidó közösségek uralkodóhoz kötődő rítusait.

Communitasok, rítusok, eszkatologikus perspektívák

Az uralkodó hatalmának égi előképe Isten uralkodói hatalma.¹⁰ Ha a judaizmus hagyománya felől kívánjuk megérteni az isteni dicsőséget magán hordozó koronás fő iránt nyilvánított tiszteletet, akkor a világot aktívan alakító, büntető-jutalmazó Örökkévaló képéből és a premodern világ testületiségéből, ebbe ágyazódóan a k'hilák belső autonómiájából és uralkodófüggő kollektív kiváltságaiból kell kiindulni. A rendi világ hatalmi szimbolizmusa ugyanis vallási eszkatológiákba¹¹ illeszkedett, legitimációit a vallási emlékezet alaptörténeteire fordította le.¹² A rendi világ zsidó önértelmezését és helyi hatalomhoz való viszonyát szintén a judaizmus alaptörténeteiből érthetjük meg, amelyek középpontjában a gálutról szóló értelmezések álltak. A történelmi helyzetek eszkatologikus értelmezése a Szentély pusztulásával szétszóródott zsidóság tradicionális önértelmezéséből eredt. Ennek lényeges eleme a bűn–büntetés, megtérés–megváltás kettőssége, valamint a büntető és jutalmazó Örökkévaló, aki a Szentírás és a judaizmus értelmező hagyományában központi helyet foglal el. Mindkét Szentély pusztulását a kor zsidóságának vétkével, az adott nemzedék bűnével hozza kapcsolatba a tradicionális értelmezés. A szétszórás így isteni büntetés, amelynek a zsidóság megtérése és az Örökkévaló akarata vethet véget a Messiás eljövételével.¹³ A szétszórásban a Talmud szerint Diná demálchutá Diná – királyság törvénye törvény mindaddig, amíg a hatalom nem a zsidóság ellen lép fel. (*bNedarim 28a* és *bBava Kama 113a-b*) A szétszórás modus vivendijét és büntetés voltát pedig a három eskü gondolata (*bKetubot 111a*) határozta meg. A 19. század második felében és a 20. század elején a modern nemzeteszméket és szimbolikus kísérőjelenségeiket a judaizmus hagyományos kereteivel kísérelték meg összeegyeztetni.

A gálut keresztény társadalma és jogalkotása a zsidóknak az uralkodó által szavatolt jogállását – a császári/királyi és a pápai hatalom viszonyának kérdésébe ágyazva – szintén szimbolikus keretek között a keresztény vallási alaptörténetekre „lefordítva” értelmezte. A zsidóknak biztosított kiváltságokat és a felettük gyakorolt hatalomból származó előnyöket a keresztény eszkatológia antijudaizmust is tápláló toposzaival igazolták vagy kérdőjelezték meg.¹⁴

A 11–12. századi királyi hatalom zsidók felett való rendelkezésre formált jogát a kamaraszolgaság intézményét is történeti/vallási alapon törekedtek igazolni.¹⁵ A modern zsidó történetírást státuszuk, zsidó többségi kultúrához való viszonyuk és világlátásuk

¹⁰ *Stollberg-Rilinger, B.*: *Rituale... i.m.* 92–93.

¹¹ Vö. *Karl Löwith*: *Világtörténelem és üdvtörténelem. A történelemfilozófia teológiai gyökerei.* Bp. 1996.

¹² Vö.: *Gernot Kocher*: *Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie.* München 1992.; *Tomisa Ilona*: *Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknoi Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből. (1635–1713) Ethno-lore 32. (2015) 181–217.*

¹³ Lásd: *Fényes Balázs*: „Őrizték meg őriztettem...” Tanulmányok a rabbinikus hagyomány köréből. Bp. 2011. 10–26. Más forráscsoportokon lásd még: *Aviezer Ravitzky*: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben.* Pozsony 2011.; *Frujimovics Kinga*: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon, 1868–1950.* Bp. 2008. 320–332.

¹⁴ *Komoróczy Géza*: *A zsidók története Magyarországon a középkortól 1849-ig.* I. köt. Pozsony 2012. 154–155.

¹⁵ *Komoróczy G.*: *A zsidók története I. i.m.* 155–157. A kamaraszolgaság történetét európai és magyar viszonylatban lásd: *Komoróczy G.*: *A zsidók története I. i.m.* 155–280.; *Haim Hillel Ben-Sasson*: *A History of the Jewish People.* Cambridge–Massachusetts 1985. 736–738.; *Klaus Lobmann*: *Zwischen Finanz und Toleranz. Das Haus Habsburg und die Juden. Ein historischer Essay.* Graz–Wien–Köln 2000. 137–157.

felől foglalkoztatja a kamaraszolgák illetve a zsidók és az udvar viszonyának kérdése.¹⁶ A modern zsidó politikai gondolkodás gyökereit keresve felmerült annak kérdése is, hogyan tekinthettek önmagukra a királyi udvarokkal kapcsolatban álló zsidók, illetve a kamaraszolgák, hogyan értelmezheték saját helyzetüket. A kamaraszolgává vált zsidók számára az uralkodó teljes védelmet garantált a türelmi adó fejében, vagyonuk és pénzük pedig teljes egészében a kincstárhoz tartozott.¹⁷ Salo Wittmayer Baron ezt a helyzetet úgy mutatta be történeti vizsgálódásaiban, mint amelyben a zsidók a kamaraszolgáság intézményét olyan királyi szolgálattá értelmezték át, ahol a zsidók nem a király szolgáinak szolgái, hanem a király védelme alatt álló szabad emberek. A kérdés értelmezésének lényege Baron szerint a társadalmi autoritásoktól való horizontális és vertikális függés. Kizárólagosan az uralkodó szolgálóként ugyanis nincsenek alárendelve más, hierarchiában alacsonyabban álló vagy párhuzamos autoritásnak. A zsidókkal kötött császári szövetséget Baron a történelmi zsidó közösség legmagasabb autoritással kötött vertikális szövetségként fogta fel. Megközelítésében a császárokkal, monarchákkal és pápákkal kötött vertikális szövetség a középkori zsidóknak védelmet, stabilitást és rendet biztosított.¹⁸ A királyi szolgáló kifejezésnek vallási háttere van: *bBava Kama* 13a és b. A zaragozai Bachja ben Asér a 13. században ezt a talmudi helyet parafrázálhatta.¹⁹ A király megjelölés az Örökkévalóra vonatkozik, akinek 2Móz 3. és 3Móz 25,42. szerint a zsidók szolgálnak. *mAvot* 3:6. [más számozásban *mAvot* 3:5.] szerint, aki magára vállalja a Tóra igáját, arról leveszik a királyság és világi dolgok igáját. Aki pedig lerázza magáról a Tóra igáját, [a parancsolatokat,] arra ránehezül a királyság és a világ igája. A *sibud málchijot*, azaz a királyságok szolgálata a büntetésként értelmezett diaszpórábeli alárendeltségre utal. A diaszpóra földi királyainak való alárendeltség a diaszpóra büntetés értelmezéséből eredően lett természetes.²⁰

Teka „zsidó gróf” (comes judeus) a királyi kincstár magas rangú alkalmazottja és három nemzedéken át családja²¹ – mely a dualizmus magyar–zsidó közös múlt narratívumának is részét képezte az Egyenlőség neológ hetilap gyermekrovatóban²² – annak a kreativitásnak és sikertörténetnek lehetett a példája, amit Dubin szerint Baron a királyi szövetséges mítoszában látott. Baron saját értelmezését a száműzetés zsidó történelmének lamentáció jellegű és martirologiaszerű felfogásával szemben fogalmazta meg, felmutatva, hogy az antikvitásban és a középkorban a zsidók kreatív és aktív társadalmi, gazdasági és politikai szereplők is lehettek.²³ Yosef Hayim Yerushalminál Baron szemlélete azon

¹⁶ Lois C. Dubin: Yosef Hayim Yerushalmi, the Royal Alliance, and Jewish Political Theory. *Jewish History*, 28. (2014) Nr. 1. 51–81.; Eleazar Gutwirth: Jews and courts: An introduction. *Jewish History* 21. (2007) Nr. 1. 1–13.; Elliott Horowitz: The Court Jews and the Jewish Question. *Jewish History* 12. (1998) Nr. 2. 113–136.

¹⁷ Dubin L.: Yosef Hayim i.m. 57.

¹⁸ Dubin L.: Yosef Hayim 57–58. A jelenség értelmezését segíti magyar viszonylatban II. Ulászló válasza arra, hogy a Kamara érdekeit sértve 1495-ben Sopron városkapitánya rendkívüli adót vetett ki a helyi zsidókra. A király elrendelte a beszedett adó eltörlését, az összegek visszafizetését és a zsidók védelmét hasonló önkényeskedések esetén. Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 332.

¹⁹ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 159.

²⁰ Fényes Balázs szíves közlése nyomán.

²¹ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 162–164.

²² Béla király zsidó grófja. *Egyenlőség*, 1912. január 18. Gyermekszoba melléklet, 1. Elemzését lásd: Zima András: Zsidó történelemszemlélet, kollektív tudat, kulturális emlékezet a 19–20. század fordulóján, Magyarországon. In: OR-ZSE Évkönyv, 2004–2007. Szerk. Schöner Alfréd. Bp. 2008. 564–565.

²³ Dubin szerint az elmélet Salo Wittmayer Baron (1895–1989) saját Osztrák–Magyar Monarchiabeli tapasztalatából táplálkozott. Galícia olajiparában és banki világában aktív, módos családból származott. Apja zsidó közösségi vezető volt és a városi tanács tagja. Tanúja volt az európai zsidó közösségek működésének, később pedig nyilvános zsidó közösségi ügyekkel is foglalkozott az USA-ban. Megtapasztalta a nemzeti törekvések

meggyőződéssé alakult át, hogy különböző korszakokban a Szentföldön és más országokban a gátlutban a zsidókat állhatatos túlélési vágy jellemezte, miközben kreativitást, ellenálló képességet és flexibilitást mutattak.²⁴ Dubin szerint Yerushalmi átvette mestere, Baron szemléletét és személyes, individuális és lélektani egzisztenciális dimenziókkal egészítette azt ki. Baron munkájából Yerushalmi hiányolta a politikai dimenziókat, így továbbgondolta saját elméletét a királyi szövetségről, annak hozzájárulását vizsgálva a zsidó politikatörténehez és politikaelmélethez. Marina Rustow szerint Yerushalmi – Baron érdeklődésének középpontjában lévő hatalmi szereplőkről – áthelyezte a hangsúlyt a zsidó percepciókra. Yerushalminál a királyi szövetség inkább volt folyamatos remény, mint választás lehetősége.²⁵ Yerushalmi azt írta le, miként vált a királyi szövetség realitásból vezérlő mítosszá. Ennek során történelmi tapasztalatokat elemzett és nem vallási-hitbuzgalmi koncepciókat. A jelen tanulmányban vizsgált eset így két szempontból is eltér a kérdés korábbi tárgyalásaitól. A királyi szövetség egyfelől nem a Habsburg dinasztia és a zsidó alattvalói közötti konfliktusként jelenik meg, hanem a vizsgált életvilág jelenének garanciájaként, vagy a közösség értelmezésében a múlt pozitív példájaként. Másfelől a vizsgálat középpontjában nem a klasszikus ténytörténet és hatalmi politika áll, hanem a vallási értelmezések, rítusok és szimbolikus megjelenítések szoros összefüggésben a modern szimbolikus politikával.

Tóra és koronás fő – szimbólumok és értelmezéseik

A koronázási szertartások főként a rítusban különböző szerepeket betöltő résztvevők jogairól és kötelességeiről tettek állításokat. A trónváltás menete a társadalmi rendet és a cselekvők között fennálló viszonyokat fejezte ki. E rítusok rávilágítottak az uralkodó hatalmának kiterjedésére, a főhatalom hordozójával szembeni elvárásokra, valamint az uralom alapjára és isteni eredetére.²⁶ A beiktatás rítusai (koronázás, felkenés, trónra lépés, bevonulás, hódolat) a koronás fő hatalmának első kinyilvánításaiként a társadalom rendjéről tettek állításokat. Általuk az új uralkodó nyilvánította ki az uralma alatt érvényes szabályokat.²⁷ A királykoronázások ebből a szempontból a zsidó *communitas* önmegjelenítésének alkalmi és a korábbi uralkodói kiváltságok megerősítésének rítusai is lehetnek. A királyi személy, uralkodó köszöntésének (*laudes*) és ünnepélyes bevonulásának (*intrada*) középkori szertartása a római császárok köszöntéséig nyúlik vissza. A zsidók jelenlétét ezeken először 1111-ben V. Henrik császár római bevonulásakor jegyezték fel. A szertartáshoz a zsidók részéről az ajándékok átadása, az uralkodó részéről pedig az elődük által kiadott privilégiumok megújítása társult. III. Sándor pápa római bevonulásakor 1159-ben a küldöttség Tóra-tekercest nyújtott át neki. Komoróczy szerint a szent tárgy érintése

---

szétfeszítő erejét az Osztrák-Magyar Monarchiában és bánta a Habsburg Monarchia szétesését, az általa képviselt stabilitás és rend elvesztését, amit Ferenc József császárként megnyugtatóan testesített meg számára. Baron a nacionalizmusokhoz negatívan viszonyult. Atitűdje az 1930-as és 1940-es évek európai valóságával szemben alakult ki. A középkor és a Monarchia elvesztett világa a stabilitást, a rendet és az alapvető „tisztességet” jelképezte. Baron elmélete ellenpélda is a középkor náci használatára, amelyben az antiszemizmust a középkorból vezetik le. Baron szerint a középkor sokkal jobb volt a zsidók számára, mint ahogyan az emberek többsége gondolta, és összehasonlíthatatlan volt azzal, amit a náci kialakítottak. A középkorban a vallási és világi autoritások védelme alatt a zsidók alkalmas környezetben éltek a császárokkal, királyokkal és pápákkal kötött királyi szövetségnek köszönhetően. *Dubin L.*: Yosef Hayim i.m. 58–59.

²⁴ *Dubin L.*: Yosef Hayim i.m. 58.

²⁵ *Dubin L.*: Yosef Hayim i.m. 81.

²⁶ *Stollberg-Rilinger, B.*: *Rituale...* i.m. 96.

²⁷ *Stollberg-Rilinger, B.*: *Rituale...* i.m. 90.

által, egyfelől a pápa vagy a király nemzsidóként a közösség megtiszteltetésében részesült, másfelől fogadása a zsidó vallás egyik jelképe iránti megbecsülés kifejezése is volt.²⁸ A Magyar Királyságban a király megajándékozása és Tóratekerccsel való köszöntése itáliai reneszánsz hatásra jelenhetett meg. Mátyás királlyá koronázásakor 1458-ban budai bevonulásának útvonalán a zsidók „elsők között” köszöntötték. A menetben egy öreg zsidó baldachin alatt kezében vitte a Tórát. Szerették volna, hogy a királyi pár megérintse azt, de a királyné elhárította azt.²⁹ II. Ulászló koronázásakor 1490-ben Bonfini leírásában a király tisztelettel tekintett „a szentséges táblákra”, és megerősítette a korábbi kiváltságokat.³⁰ II. Mátyást 1608-ban koronázása alkalmából a bécsi zsidók hasonlóan köszöntötték: „szép papi ornátusban, a talmudjukkával és tízparancsolatukkal jelentek meg baldachin alatt.”³¹ 1790-ben II. Lipót pozsonyi koronázásán szertartásosan zsidók is részt vettek. A királyi menet útján a Várhegy közepén egy zsinagógát idéző diadalívet állítottak a zsidók, amelynek folyosóján rabbik álltak – Decsy Sámuel szerint – a tíz parancsolattal a kezükben. A rabbik mellett 32 zsidó diákból álló kórus énekelt, amikor a kardvágás után a koronázási menet elhaladt alatta.³² A Tóra-tekerccsel történő köszöntés a Habsburg uralkodóház trónörökösre és nádoraira is kiterjedt a Magyar Királyságban.³³ 1802-ben I. Ferenc pozsonyi látogatása alkalmával feleségével és udvartartásával együtt felkereste a zsinagógát. A királyt, a feleségét és Ferdinánd trónörökösét diadalívvél és baldachin alatt eléjük hozott Tóratekerccsel fogadták. A közösség a királyi család számára kipárnázott székeket készített elő, Ferdinánd trónörökösét pedig a Tóraszekrényhez vitték, kinyitották azt előtte, és vallási szokásokról meséltek neki.³⁴ Ezekben a rítusokban az Örökkévaló által legitimált király személye és a kinyilatkoztatott Tant képviselő Tóratekerccs hangsúlyosan jelent meg. Amíg a királyért mondandó imák³⁵ a közösség belső keretei között nyertek értelmet, az *intrada* a közösség külvilággal kapcsolatos viszonylataira mutatott rá. Ezáltal nyer értelmet a királylátogatások és udvari fogadások izraelita felekezetre kiterjedő mozzanatainak kérdése is a 19. század második felében.

²⁸ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 307–308.

²⁹ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 309–310.

³⁰ Idézi: Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 331.

³¹ Idézi: Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 333.

³² Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 827. A leírást IV. Károly koronázása okán történelmi előzményként is közli a neológ hetilapban: Büchler Sándor: A magyar zsidók az 1790-i koronázáson. Egyenlőség, 1916. december 9. 5.

³³ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 883.

³⁴ Komoróczy G.: A zsidók története I. i.m. 885., 888.

³⁵ Lásd bővebben: Pavla Damoborská: The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe. Praha 2010.; Glässer Norbert: »Bless Our King, Who You Sent Like Moses«. Jewish religious interpretations of loyalty to Hungarian King Francis Joseph. Religion, Culture, Society 3. (2016) 77–96.; Uő: I. Ferenc király és a magyar zsinagógái szónoklat: Egy toposz makói vonatkozásai és felekezeti keretei. Makói József Attila Múzeum Évkönyve, 2. (2018) 1. sz. 324–336.; Uő: Állami jelképek – liturgikus környezet. Az integráció útjai a modernizálódó társadalomban izraelita történeti példán. In: Schöner Alfréd hetven éves. Essays in Honor of Alfréd Schöner. Szerk. Oláh János – Zima András. Bp. 2018. 125–138.; Iyhés Bence: Pajzs és vért. Egy első világháborús katona imakönyv olvasatai. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016. 363–374.

Változó jelentések a modernizálódó társadalomban

Ferenc József személyének kortárs izraelita felekezeti értelmezéseit többnyire az isteni legitimitáció gondolata hatotta át. 1850 és 1852 között Ferenc József meglátogatta az uralma alatt álló tartományokat.³⁶ Az országos ünnepekkhez a pesti zsidók is csatlakoztak, 1852. augusztus 18-án, az uralkodó születésnapján beszédet mondtak a zsinagógában. A látogatást követő években a vidéki hitközségek is istentisztelet keretében megünnepelték az uralkodó születésnapját.³⁷ 1853. február 18-án Libényi János csákvári születésű, Bécsben dolgozó 21 éves szabólegény Ferenc József elleni meghiúsult merénylet-kísérlete szintén alkalmat szolgáltatott az állampatrióta uralkodótisztelet judaizmus hagyományai szerint történő kinyilvánítására. A zsidóság szimbolikus gesztusai tágabb társadalmi tendenciába illeszkedtek. Bányai Viktória ahogyan rávilágít: „birodalom szerte hódoló megnyilvánulásokat, részvétet és lojalitást kifejező aktusokat szerveztek: hálaadó istentiszteleteket, városi gyertyagyújtásokat, valamint szerencsekívánó küldöttségek és levelek áradtak Bécs felé. A birodalom valamennyi elemi iskolája számára elrendelték, hogy naponta kétszer – a tanítást indító és lezáró imát kiegészítve – imádkozzanak a császár mielőbbi gyógyulásáért.”³⁸ A szegedi („régí”) zsinagógában – a 48-as magyar hitszónok rabbiként számon tartott – Löw Lipót a „császár és király” szerencsés megmenekülése alkalmából német nyelvű hálaadó beszédet tartott, amely ugyanazon évben Die göttliche Offenbarung des 18-ten Februar’s. Feierlicher Gottesdienst aus Anlass der glücklichen Rettung sr. geheiligten Maj. d. Kaisers u. Königs Franz Joseph des Ersten, geh. am 26. Februar in der Synagoge zu Szegedin címen jelent meg Johann Grün nyomdájában Szegeden.³⁹ A bécsi Kochve Jicchak című, 1845 és 1873 között megjelenő héber irodalmi periodikában, amely a hászkálá kései terméke volt a Habsburg birodalom területén, szintén az isteni gondviselésre utaló szentírási fordulatokból és idézetekből építkező héber versek jelentek meg a király megmenekülésének emlékére.⁴⁰

Az 1867-es kiegyezést, Ferenc József koronázását és a zsidóság magyarországi egyenjogúsítását a közgondolkodás és a zsidó közösségi emlékezet kevésbé, a zsidó történetírás, azon belül a jeruzsálemi iskola, viszont annál hangsúlyosabban köti össze.⁴¹ Azon túl, hogy politika és társadalomtörténetileg összefüggő eseményekről van szó, az is megállapítható, hogy a magyar izraelita szimbolikus politikát formáló rabbik és publicisták a kiegyezés alapjain álltak. A magyar társadalom más csoportjainál szintén megtalálhatóak voltak azok a véleményformáló veterán forradalmárok, akik az 1867-es kiegyezésben az alkotmányosság helyreállítását, a nemzet és az uralkodó közötti viszony rendezését látták.⁴² Deák Ferenc bár a modern alkotmányos berendezkedést egyeztetette össze a rendi hagyományokkal, a magyar nemesi elit országban és királyban, illetve azok történeti jogában gondolkodott. Ferenc József koronázása – s keretében az intrada – ennek a rendi-

³⁶ *Manhercz Orsolya*: Utazó császár – hibázó alattvalók. Adalékok Ferenc József 1852-es magyarországi látogatásához. In: *Historia Critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. I. Szerk. Manhercz Orsolya. Bp. 2014. 230.

³⁷ *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon 1849-től a jelenkorig. II. köt. Pozsony 2012. 40.

³⁸ *Bányai Viktória*: „The Emperor’s Deliverance”. János Libényi’s Assassination Attempt on Franz Ioseph’s Life Commemorated in Contemporary Hebrew Poems. *Religion, Culture, Society* 4. (2017) 30–43.

³⁹ *Komoróczy G.*: A zsidók története II. i.m. 40.

⁴⁰ Lásd: *Bányai, V.*: „The Emperor’s Deliverance” i.m.

⁴¹ Bővebben lásd: *Glässer Norbert*: Az emancipáció Mózes és Józsuája: Az uralkodóház emancipációs szerepének neológ izraelita percepciói. In: *Emancipáció: Integráció vagy asszimiláció*. Szerk. Molnár Judit. Pécs–Szeged 2018. 125–152.

⁴² Lásd bővebben: *Glässer N.*: »Bless Our King« i.m.

dinasztikus világnak a megjelenítése volt. Ferenc József koronázásakor 1867 júniusában a király és a királyné előtt hódoló küldöttségek között voltak a pesti zsidó hitközség vezetői is. „1867. június 8. I. Ferenc József és Erzsébet megkoronáztatása alkalmával a következő intézkedések történtek a zsidóság részéről. A koronázási menet rendezőse külön helyet adott az óbudai zsidó hitközségnek, melynek képviselői egy baldachin alatt, tóratekercekkel állottak fel. A felség és kísérei arra elvonultukban meghajoltak a tóra felé. A koronázási bizottság 400 forintot küldött a pesti zsidó hitközség vezetőségének, hogy 400 szegény között osszák ki. A pesti zsidó hitközség elöljárósága június 6-ikán héber–magyar nyelvű költeményt adott ki, e címmel: »Éljen a király! Szent hangzatok Őfelsége I. Ferenc József megkoronáztatásának ünnepélyére Buda-Pesten.«⁴³ – írta visszaemlékezésében Bacher Simon. A zsinagógákban országsszerte hálaadó istentiszteleteket tartottak. Az ünnepségeket rendező bizottság 400 forint koronázási ajándékot osztott ki Pesten a szegény zsidók között. Hónapokkal korábban, 1867 februárjában a kiegyezést Friedmann Mór, a Dohány utcai főtemplom kántora a 45. zsoltár feldolgozásával köszöntötte, amit Deák Ferencnek ajánlott. Az alkalmi zenemű dallamával utalt Egressy Béni által megzenésített Szózatra és Joseph Haydn Gott erhalte-jére is.⁴⁴

Szegeden Löw Lipót a kiegyezést a nemzet és a király közötti konfliktus rendezéseként fogadta el. Löw Lipót a Ben Chananjá-ban folytatásos tudományos cikkben tekintette át a koronázás szentírási és talmudi történeti előképeit.⁴⁵ A korona és a koszorú hatalmi szimbolikáját járta körül az ókori Egyiptomból indított történeti ív mentén babiloni, hellén, római példákat tekintve át, s a vallási hagyományt téve történeti elemzés tárgyává. Német nyelvű elemzése kitért az Árpád-ház királyaira és a magyar koronára is. Talmudi példákhoz hozta a király beiktatásának zsidósághoz kötődő alaprétegét is. Narratív stratégiaként ez később, IV. Károly koronázásának előkészítő híreiben is megjelent, ahol a magyar koronázási rítus elemeinek zsidó gyökereit kívánta felmutatni a közösségi célokat szolgáló neológ zsidó tudományosság.⁴⁶

A zsidó történelmi tapasztalat, az állampatrióta királytisztelet és a szimbolikus politika szélesebb tömegeket megszólító csatornája a homiletika volt. A 48-as rabbiként köztudatba ivódott Löw Lipót az 1567-es, az 1667-es, 1767-es és az 1867-es év eseményeit állította lényegi párhuzamba, valamint a történelmi hagyományt, a hazafias érzületet, a jelen mértékletességét és az alattvalói hűséget kötötte a gondviselésbe vetett hithez. „A budapesti koronázás mutatja, mit érhet el nemzet, mely múltját emlékezetéből el nem szalasztja, jövő sorsa iránt nem esik kétségbe, a jelennel óvatosan alkudni tud, a szabadság szeretetét az alattvalói hűséggel párosítja, s az isteni gondviselésbe helyezi bizodalját. [...] hála a Mindenhatónak; mert az ő pajzsa alatt a tekervényes utak egyenesekké váltak. Atyai gondviselésnek míve, hogy elérte a haza az országos ünnepélynek mai napját. A dicső fejedelem és a lelkes nemzet egyiránt fátyolt vetének a múltra, Jesája prófétával szólván: Ne emlékezzetek az előbbiekről, és a régiekre ne figyeljetek; mert ímé én újat cselekszem, mely most már sarjazik.* [...] A magyar alkotmány palotája, mely a mai napon

⁴³ Bacher Simon: A magyar zsidók szerepe a koronázások alkalmából. Egyenlőség, 1916. december 16. 2–3.

⁴⁴ Komoróczy G.: A zsidók története II. i.m. 88.

⁴⁵ Leopold Löw: Kranz und Krone. Ein Beitrag zur biblischen und talmud. Alterthumskunde, Ben Chananja 10. (1867) Nr. 11–12. 358–364., 389–404.

⁴⁶ Lásd bővebben Glässer Norbert: „This Crown Came Down to us from Heaven, God Sent it to you Through us”. Neolog Jewish Discourse Traditions on the Coronation of Charles IV. Religion, Culture, Society 4. (2017) 9–29.

* Jes 43, 18.

újra fölvattatik, nem leend az enyészet martalékává, hanem rendületlenül fenn fog állani nemzedékről nemzedékre.⁴⁷ A koronázás alkalmából tartott istentiszteleten, Kohn Sámuel, a pesti Dohány utcai zsinagóga magyar hitszónokaként szintén utalt a korona és a nemzet konfliktusát borító „fátyolra”. „Első Ferenc József hazánk ragyogó koronáját, mely már is hatalmában volt, a nemzet kezéből fogadta. [...] A múltnak komor képére ez alkalommal utalni nem akarunk; az imént lefolyt két évtized szomorú tartalmára nem akarunk visszaemlékezni; a boldog jelen fátyolt vont rá, ne lebbentsük fel!”⁴⁸ Löw Lipót a királyért mondandó imát is aktualizálta a kiegyezés szellemében. „Mi Istenünk, atyánk! örök trónod elébe öntjük ki szíveink mélyén érzett háláját; szíved előtt egybeseregelve bocsátjuk fel dicső szavunkat hozzád, élet Ura, jóságod- és irgalmadért, mellyel fenntartád drága életét legkegyelmesebb és atyáskodó királyunknak, /I. FERENC JÓZSEF/ öfelségének,/ kinek fejére a visszanyert szabadságának ujjongó nemzet a mai napon feltette Szent István díszes koronáját. Isten segíts, királyok Istene! Vedd fölkenedet pajzsod szárnyai alá. Őrizd meg őt, valamint e napig, a dicső és magasztos napig megőrizted drága személyét. A legkésőbb korig tartsd fenn királyunk életét a testnek egészségében s a lélek vidámságában. Szerelmed melegítse meg szívét nemes és boldogító szándékokra. Bölcseség világosítsa meg szellemét a valóság belátására. Hatályod erősítse karjait a törvény végrehajtására.”⁴⁹ Löw Immánuel, apja szegedi rabbiszékének örököse, 1914. augusztus 18-án a király születésnapján tartott beszédében Ferenc Józsefre és Deák Ferencre a 21. zsoltár szavait vonatkoztatta, ami egyúttal állásfoglalás is volt a közjogi vitában. „Uram, a te erősegedben örül a király és a te segítségednek mely nagyon örvendez. Szívének kívánságát megadtad neki és ajkainak kérését nem tagadtad meg tőle. Szívének kívánsága: kibékülés a nemzettel. Két igaz ember találkozott: a koronázatlan uralkodó és a meg nem választott követ. Két igaz ember megértette egymást. Megértette a király Deákot, aki a vesztés fejedelemtől nem kért többet, mint a hatalma teljében tárgyaló uralkodótól. A két igaz ember megértette egymást és »a király és a nemzet őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt*.«⁵⁰ „És folytatja a király-zsoltár: Mert elővetted őt a te javaidnak áldásával, tettél fejére koronát. Pazarfényű ünnepen – negyvenhét esztendeje már! – koronázta meg a nemzet a királyt, aki helyreállítja a közügyek törvényes állapotát. Ne feledjük, hogy ennek a pazarfényű ünnepnek első föltétele az volt, hogy a király önmagát legyőzze: hazánk hagyománya, nevelésének iránya, ifjúkori benyomásai mind más irányba terelték, abba az irányba, amely a kiegyezés előtti kort jellemző: »a jogot nem ismerte el a hatalom: az igazságot elnyomta az önkény; az egyezkedés útját elvágta a bizalmatlanság*.«⁵¹ – idézte Löw Immánuel apja egykori beszédét.⁵²

Az uralkodó, Ferenc József születésnapján, névnapján megtartott ún. katolikus királymisék, protestáns istentiszteletek az uralkodóhoz és családjához, az egyházi és a nemzeti vonatkozású ünnepekhez kapcsolódtak. Bányai Viktória már a Libényi-merényletet

⁴⁷ Vö. Löw Lipót: 1567, 1667, 1767 és 1867! Tartatott a Koronázás napján, 1867. Újraközli: *Hidvégi Máté*: Löw Lipót beszédei. Bp. 1999. 136–137.

⁴⁸ Idézi: *Komoróczy G.*: A zsidók története II. i.m. 66.

⁴⁹ *Hidvégi M.* i.m. 142–143.

* Deák Ferenc beszédei. VI. S.a.r. Kónyi Manó. Bp. 1898. 142. (1868. december 10.)

⁵⁰ *Löw Immánuel*: Száz beszéd, 1900–1922. Szeged 1923. 3.

* *Hidvégi M.* i.m. 238.

⁵¹ *Löw Immánuel*: Száz beszéd i.m. 6.

⁵² Vö. *Hidvégi M.* i.m. 136–144.

követően is katolikus és protestáns párhuzamokat mutatott fel.⁵³ Barna Gábor kunszentmártoni katolikus példán mutatta be a királymisék nemzeti ünnepi rendbe simulását a kiegyezést követő évtizedekben.⁵⁴ Az uralkodó jubileumai a patrióta nevelés keretében az iskolarendszerben is megjelentek.⁵⁵ A királyhoz kötődő istentiszteletek – országgyűlési képviselőként vagy városi előjáróként – más felekezetek tagjai előtt is nyitva álltak, s mint ilyenek nem csak a hitközségi nyilvánosságnak szóltak. Kohn Sámuel a pesti Dohány utcai főtemplom hitszónokaként 1867-től mondott beszédet Ferenc József születésnapján. 1873-ban az osztrák trónra lépés 25. évfordulóján a történész rabbi már a kiegyezés és az emancipáció felől szemlélte Ferenc József uralkodását.⁵⁶ Az uralkodó születésnapján tartandó istentiszteletekre történő meghívás a felekezet prominenseinek körében – kézjeggyel ellátott – körözvény formájában történt. Ennek emléke 1898-ból Szegeden is fennmaradt.⁵⁷ Hódoló zeneművek írása a kor bevett gyakorlata volt.⁵⁸ Izraelita alkalmi hódoló zeneműveket Friedmann Mór is szerzett: a kiegyezésre írott alkalmi zeneművön⁵⁹ túl a 45. zsoltárt zenésítette meg Rudolf trónörökös és Stefánia főhercegnő házasságának alkalmából József főhercegnek ajánlva, Rudolf trónörökös emlékére írott gyászénekeit pedig Wahrmann Mór országgyűlési képviselőnek és PIH-elnöknek ajánlotta.⁶⁰ Friedmann Bécsben Salamon Sulzer tanítványa volt. 1857-ben a pesti hitközség főkantorának hívta meg. A rabbiszeminárium gimnáziumának megnyitását követően annak énektanára lett. A Magyar Zsidó Lexikon szerint Izraelita vallásos énekek című könyve nagyban elősegítette a hitközségek megmagyarosodását. Ferenc József arany érdemkereszttel tüntette ki.⁶¹ Bachmann Jakab kantátái Ferenc József 25 éves uralkodói jubileumára, valamint Ferenc József és Erzsébet 25. házassági évfordulójára szintén ismertek voltak a pesti neológ zsidóság számára.⁶² Nagypál Aladár és Nagypál Béla feldolgozásában pedig Ferenc József életében Rózsavölgyi kiadásában Királyhimnusz jelent meg.⁶³

⁵³ *Bányai, V.*: „The Emperor’s Deliverance” i.m.

⁵⁴ *Barna Gábor*: Emlékmisék, királymisék Kunszentmártonban. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016. 267.

⁵⁵ *Földvár József*: „Hajnali órákban kelve, hogy országait naggyá, népeit boldoggá tegye”. Ferenc József és az uralkodócsalád az iskolai füzetek, értesítők, olvasmányok tükrében. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016.

⁵⁶ *Komoróczy G.*: A zsidók története II. i.m. 66.

⁵⁷ Körözvény! – Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, SZZSH Iratai 769/1898.

⁵⁸ Elemzésüket lásd: *Windhager Ákos*: Playing with Anthems: the Formation of the Cult of Empress Elisabeth in Hungarian Music. Muzikologija [Beograd] 20. (2016) 31–51.

⁵⁹ *Friedmann Mór*: Zsoltár 45. 2–9. 17 és 18 V. Szóló ének és kar számára, orgona vagy zongora kísérettel. A magyar alkotmány visszaállítása alkalmával a pesti izr. templomban 1867. febr. 23-án tartott ünnepélyes isteni tiszteletre.

⁶⁰ Lásd: *Friedmann Mór*: 45 zsoltár Rudolf és Stefánia házassága alkalmából. – Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (a továbbiakban: MILEV) 66.231 – GL 4/1.; *Friedmann Mór*: Gyászénekek Rudolf trónörökös emlékére. – BZSH gyűjteménye, Fekete László főkantor kezelésében. Lásd még: Professor Moriz Friedmann todt! Der ungarische Israelit, 18. (1891) Nr. 19. (10. September 1891.) 4–5.

⁶¹ *Groszmann Zsigmond*: Friedmann Mór. In: Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bp. 2000. (Első kiadás: 1929.) 296.

⁶² *Bachmann Jakab*: Kantáta Ferenc József 25 éves uralkodói jubileumára. – MILEV 66.230 – GL 4/1.; *Bachmann Jakab*: Kantáta Ferenc József és Erzsébet 25. házassági évfordulójára. – MILEV 92.5 – GL 4/1

⁶³ Később IV. Károly és Zita királyné számára is írtak hódoló zeneművet: Hírek – Királyi köszönet magyar szerzőknek. Egyenlőség, 1917. április 3. 9.

Az Egyenlőség visszatérő stratégiája volt uralkodói vagy állami megbízásból alkotó izraelita művészekről hírt adni.⁶⁴ Így tudósított a királyi párt ábrázoló, az országház oszlopos előcsarnokában felállítandó szoborpályázat nyertesként Róna Józsefről 1895-ben az Egyenlőség.⁶⁵ Bár A Király könyvé-nek szerzői között 1899-ben elismert izraelitaként Ágai Adolf, és Kornfeld Mór is szerepelt, a zágrábi királyi zsinagógálatogatás pedig a zsidóságra vonatkozó mozzanatként meg is jelent,⁶⁶ a lap nem a zsidó vonatkozásokat tartotta fontosnak kiemelni, hanem az állampatrióta királytisztelet elmélyítését és az osztrák-magyar szembenállás nemzeti nyelvi ügyként történő felmutatását. „A diszmunka a felséges urat az ő otthonában és családi körében mutatja be. A hol pedig az állásához tartozó teendőket végzi, ott is inkább az epizódszerű jellemzés domborodik ki, mint a jelenetek igazi fontossága. Mint ilyen könyv azonban igen érdekes és vonzó. Mert ki nem kíváncsi arra, hogy a király hogyan él, hogyan dolgozik: Kít ne érdekelne, ha betekinthesz oly apróbb és bizalmasabb jelenetekbe, a melyeknek középpontját a király képezi, akár mint népének legelseje, akár mint legfőbb hadur! Örömmel lapozzuk a szép könyvet, mely gyönyörűség a szemnek is, és a mely a királyi udvarnak, a királyi családnak több oly tagját is bemutatja, a kikhez bennünket sokkal őszintébb rokonszenv fűz, mint a bécsi burgnak pompájához.”⁶⁷ Az Egyenlőség viszont elmarasztalta az osztrák kiadót, aki A Császár könyvé-nek gazdasági megfontolású magyarítása során nem fordított kellő figyelmet a német nyelven íródott fejezetek megfelelő színvonalú fordítására. A közjogi vitából táplálkozó osztrákellenesség mint hazafias megnyilvánulás által – a feltehetően többnyelvűségben élő olvasótábornak szánt üzenetként – a lap a királyhűségbe ágyazta a magyar nemzettel való azonosulást. „A királyi könyvén jó írók, kiváló rajzolók dolgoztak. [...] Mégis van egy kifogásunk, és ezt ilyen, igazán szép könyvnél szinte sajnálkozva említjük föl: Ha már rászánta magát a kiadó arra, hogy a császár könyvét »A királyi könyve« czímen is megjelentesse; ha az óriási költséget, melyet a munkára fordított, úgy fektette be, hogy annak egy részét a magyar nemzettől, a magyarul olvasóktól is visszaszerezze, miért nem gondoskodott arról, hogy a néhány, eredetileg is magyar nyelven megírt részleten kívül a műnek az a része is tisztességes magyarsággal fordíttassék le, a melyet osztrák írók eredetileg német nyelven írtak. A fény mellett kétszeresen bántó a sötétség. Ily Pazar kiállítású könyvben kétszeresen kellemetlen, ha olyan magyar nyelvvel találkozunk, a mely Bécsben talán beválik annak, itthon azonban szánalmas mosolyt kelt.”⁶⁸

A sajtóban megjelenített művészek felekezethez rendelt teljesítményei mögött az uralkodócsalád életfordulás és emlékező rítusainak egész felekezetre kiterjedő országos rítusai álltak. Így emlékezett meg az izraelita sajtó Rudolf és Erzsébet haláláról is. Az Egyenlőség Rudolf esetében a magyar szimbolikus politika közhelyeit vette át.⁶⁹ „Rudolf trónörökös a Miénk volt, a nemzettel ifjú zsengekora óta a legbensőbb kötelékek

⁶⁴ Hírek – A millenniumra megrendelt képek... Egyenlőség, 1895. március 15. 11.

⁶⁵ Hírek – Királyszobor. Egyenlőség, 1895. március 1. 9.; A szobor tényleges megvalósulásáról lásd: *Borovi Dániel*: Egy elfeledett kiegyezés-emlékmű. Koronázási Híradó, 2016. május 8. Online: Erzsébet Királyné Alapítvány Honlapja: sissi180.eu/erzsebet-kiralyne/koronazasi-hirado – 2017. jan. 1.; Dicsérőleg a részvételért zsidó vallású szobrászként említi a lap az Arany-szoborpályázat indulói között is: Hírek – Zsidó szobrász az Arany-szobor pályázaton. Egyenlőség, 1887. október 16. 10.

⁶⁶ *Szilágyi Sándor et al.*: A Király könyve. Lipcse–Bp.–Bécs 1899. 183.

⁶⁷ Hírek – A királyi könyve. Egyenlőség, 1899. január 1. 9.

⁶⁸ Hírek – A királyi könyve. Egyenlőség, 1899. január 1. 9.

⁶⁹ Vö.: *Landgraf Ildikó*: Emlékezet és elbeszélés. Valóság és típusreemtés a Rudolf-hagyományban. In: *Mír – susnē – hum*. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére. I. köt. Szerk. Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András. Bp. 2002. 222–238.

kapcsolták össze: beszélt édes anyanyelvünkön, szerette országunkat, alaposan ismerte annak viszonyait, becsben és tiszteletben tartotta annak szokásait és mindig örömmel időzött fővárosunkban.”⁷⁰ Löw Immánuel gyászbeszéde Rudolf felett szintén a királyság általános gyászába illeszkedett. „Búbanatnak érzése tölti el a polgárok lelkét, akik a békének munkájával szolgálják a trónt és a hazát s a harcosok lelkét, akik a háború esélyein, vésein védelmeznék trónt és hazát. Bánatnak borulnak keseredett szívvel a hon lakói mind. Kárpáttól Adriáig minden vidék bánatos érzéssel kérdi: ily sebre hol van balszamír? A nép szíve fekete gyász, mert ravatalon látja a királyi szülők büszkeségét, jövő reményei zálogát.”⁷¹

Erzsébet királyné izraelita értelmezését a derék asszony szentírásai hasonlata hatotta át, aki a magyar függetlenségi szimbolikus politikával ellentétben – ahol a férjével házasság révén összeláncolt, a magyar nemzetet jelképező feleség – Ferenc József igazi támasza.⁷² A magyar katolicizmusban a hűséges feleség és a jó anya női életszerepe Árpád-házi Szent Erzsébettel kontaminálódva szintén a meggyilkolt királyné alakjához kapcsolódott.⁷³ Halálhíre és az évfordulói tovább élő kultusza a Monarchia összeomlásáig az izraelita lapokban is jelentős sajtóvisszhangot kapott. Halálhírét az orthodox sajtó a nemzeti kereteket figyelembe véve az állampatrióta királytisztelet mentén értelmezte. „Talán még Rudolf trónörökös halálakor sem nyilatkozott meg a magyar nemzet fájdalma olyan szivrehatóan, mint a mostani gyászos alkalomból. [...] közös szerencsétlenség egymáshoz közelebb hozza a népeket éppen úgy, mint az embereket. [...] Hogy pedig itthon egyet-értünk a nemzeti eszmék kultuszában – amelyek között első helyre tesszük a királyhoz való szeretet és törhetetlen hűséget – az[t] fényesen igazolják a lefolyt napok is.”⁷⁴

Az uralkodóházhoz és a koronás főhöz kötődő események között – naptári rítus jellege okán is – kiemelkedett a király születésnapjának izraelita megünneplése, melyre számos hír található, mind a felekezeti sajtóban, mind pedig a lojális járási lapokban. Ezek közül külön figyelmet érdemelnek azok az alkalmak, amelyek a zsidóságot érintő jogalkotással vagy a nemzeti illetve dinasztikus szimbolikus eseményekkel álltak kapcsolatban. 1894-ben a király születésnapjára adott díszebédre a közös honfoglalás történetének megalkotója, Kohn Sámuel rabbi is hivatalos volt, aminek az egyenjogúság szempontjából az Egyenlőség kiemelt jelentőséget tulajdonított. „Ő Felsége születése napjának évfordulóján, aug. 18-án évente a miniszterelnöki palotában ünnepélyes díszebéd van, melyre az idén *Wekerle* Sándor miniszterelnök meghívta a zsidóság képviselőjéül a pesti hitközség tudós magyar rabbiját, Kohn Sámuel dr.-t is. Az eseményt azért tartjuk különösen kiemelkedőnek, mert mint emlékezhetnek olvasóink, annak idején föl is szólaltunk miatta, a Szapáry-kormány alatt a zsidóság hasonló kitüntetésben nem részesült.”⁷⁵

⁷⁰ *Kysyerling M.*: A királyfi emléke. Egyenlőség, 1889. február 3. 2–3.

⁷¹ *Löw Immánuel*: Löw Immánuel beszédei, 1874–1899. Szeged 1900. 364.

⁷² Lásd: *Gerő András*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Bp. 2004. 110–117.; *Vér Eszter Virág*: „Derék nő volt, férjének koronája” Adalékok az Erzsébet-kultusz magyarországi ünnepléstörténetéhez az izraelita közösségek megemlékezéseinek tükrében. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016. 307–320.

⁷³ *Miklós Péter*: A dél-alföldi katolicizmus Erzsébet-kultusza. Árpád-házi Szent Erzsébet és a királyné tiszteletének párhuzamosságairól. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016. 299–306.

⁷⁴ Hála a gondviselésnek. Zsidó Híradó, 1898. szeptember 22. 3.

⁷⁵ Hírek –A zsidóság képviselője udvari ebéden. Egyenlőség, 1894. augusztus 17. 9.

A szegedi Rabbisági jegyzőkönyv szintén megörökítette a születésnap iistentisztelet tényét, és az állomásparancsnok meghívását.⁷⁶ A király születésnapját ebben az évben a recepció reményében ünnepelte a neológ sajtó. Az Egyenlőség didaktikusan tematizálta – az izraeliták ügyére vetítve – az állampatrióta királytisztelet és a modern nemzeti törekvések összefonódását. A lap országos zsinagógai körképe pedig a homíliák alkalmazott szentírasi hasonlataira mutatott rá. „A király születésnapja alkalmából az idén kiválóan sok zsinagógában ünnepeltek. A nevezetes fordulónap éppen szombatra esett, amikor a nyugalommal együtt ájtatosság költözik a lelkekbe és imára fakasztja az ajkakat. És ezek a király születésnapján tartott iistentiszteletek az idén népeesebbek is voltak, mint egyébkor, mert nemcsak a tisztelet és szeretet szava hívogatta istenházába a híveket, hanem a hála buzduló érzelve is, melyet a felekezet egyenjogúsításának már mai stádiuma is fokozott. Szombaton a király születése napján nem volt a magyar korona országában zsinagóga, hol nem szállott volna legalább egy ima a mindenek urához, hogy őrizze meg soká épségben és erőben a mi atyai uralkodónkat. „Hiszen az elmúlt szombat a vigasztalás szombatja is volt, és bízást rá lehetett ez alkalommal mutatni arra a vigaszra, melyet nekünk a teremtető királyunkban rendelt minden szenvedéseinkért.”⁷⁷ Kohn Sámuel beszédében a gátlat hagyományos bűn-büntetés / isteni gondviselés toposzaira alapozott, rámutatva Ferenc József királyi magatartásának pozitív eltéréseire a kor más uralkodóitól. Az érdem azonban a kettős lojalitás jegyében Kohn beszédében csak részben volt az uralkodóé, a helyzet unikalitásának – gyakran máig tovább élő – neológ toposza a modern magyar nemzethez kapcsolódott. „A *dobányutczai* zsinagógában Kohn Sámuel dr. pompás alkalmi beszédet mondott. Két virágról: a vigasz és öröm virágáról beszélt. A vigasz virága a vallás, az öröme a király. A midrás azon mondásából indult ki, hogy Izrael népe kétszeresen vétkezett (mint írva vagyon), vétkezve vétkezett Jerusolájim kettős volt a gyásza, (mint írva vagyon) sirva-sír éjjeleken át kétszeres vigasz jutott neki (mint írva vagyon), vigasztaljátok, vigasztaljátok népeimet. Beszéde során kiterjeszkedett arra, hogy másutt üldözik a zsidót, de a gyűlölség nemcsak hogy a Kárpátokon nem tud áthatolni, hanem még a keskeny Lajta vize mellett is kénytelen megállni. A magyar nép, a magyar nemzet érdeme ez. És fejtegette, hogy kettős öröm nekünk a király is, mert ő adta meg társadalmi emancipáczióinkat és ő adja meg most felekezeti egyenjogúságunkat is.”⁷⁸ Nagybecskerekben Klein Mór főrabbi Ábrahámhoz hasonlította a királyt, akinek tízféle megpróbáltatáson kellett keresztül menni, de „intő és engesztelő szavával vigasztalója volt hű népének. A lendületes alkalmibeszédet a helyi napilap egész terjedelmében lenyomatta.”⁷⁹ Kaposvárott „Herzog Manó dr. főrabbi alkalmi beszédét a kath.[olikus] és ref.[ormátus] templomokban elhangzottak fölé helyezte a keresztény hallgatóság is.”⁸⁰ Vukováron a főispán, a megyei hivatalnokok, a városi hatóság, a képviselőtestület, a két keresztény helyi dalegylet és a tűzoltóság is jelen volt az alkalmi iistentiszteleten. Diamant Gyula főrabbi magyar nyelven beszédet, horvátul pedig imát mondott. A főispán az általa adott bankettra a hitközség rabbiját és elnökét is meghívta. Az iistentisztelet végén a zsinagógában Győrött a Himnusz, Csáktornán a Szózatot énekelték. Harasztiban a lakosság felekezeti különbség nélkül megtöltötte a zsinagógát és a katolikus pap is jelen volt. Tolnán sehol sem tartottak alkalmi ünnepet, csak a zsidós iskolában, és a felekezetek közül egyik

⁷⁶ Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Rabbisági jegyzőkönyv, 1894. év 155. oldal, 853. tétel.

⁷⁷ Augusztus 18-án. Egyenlőség, 1894. augusztus 24. 8.

⁷⁸ Augusztus 18-án. Egyenlőség, 1894. augusztus 24. 8.

⁷⁹ Augusztus 18-án. Egyenlőség, 1894. augusztus 24. 8.

⁸⁰ Augusztus 18-án. Egyenlőség, 1894. augusztus 24. 8.

sem helyezte ki a nemzeti zászlót, csak az izraelita hitközség.⁸¹ Az orthodoxia magyar nemzet iránti lojalitása – az asszimilatív nemzeteszmé és a kor nemzetiségi diskurzusai közepette is⁸² – a királyhűség szűrőjén keresztül került interpretálásra. Jól tükrözi ezt a mitrovicai példa tolmácsolása. A szlavóniai településen a nemzetiségi pravoszláv felekezet demonstratívan határolódott el a király születésnapjától, így végül a városvezetés a rabbinál talált helyet az ünnepi istentisztelet megtartására. „Mitroviczán, Szlavóniában Ő felsége születés napján a következő jellemző eset történt: A hatóságok Labas alispán, Kusevics főszolgabíró és a polgármester vezetése alatt, kikhez a lakosság színe-java is csatlakozott, ünnepi istentiszteleten való megemlékezéssel akarták megünnepelni a király születésnapját. E nagy napon azonban a görög-katholikus templomot zárva találták és ekkor a menet a zsinagóga felé tartott. Itt a diszes menetet a hitközségi előjáróság a bejáratnál fogadta és bevezették őket a zsinagógába, a hol a kántor a 21-dik zsoltárt elénekelt és azután Kaufmann rabbi hazafias beszéddel ünnepelte a legjobb királyt. Az alispán meghatva mondott köszönetet a hatóság nevében az ünnepélyért és elismeréssel adózott a zsidó polgárok hazafiasságának.”⁸³

1897-ben az Orthodox Iroda lapja arról számolt be, hogy a korábbi évek gyakorlatát követve az Ortodox Közvetítő Bizottság elnöke, Lipicz Lipót, üdvözlő táviratot küldött Bécsbe a király születésnapja alkalmából.⁸⁴ Hasonló hírt a következő évben is közölt a sajtó.⁸⁵ A távirat a hódolatkinylvánítás és a jókívánások mellett a királyra mondandó áldást parafrázálta.

Az uralkodó név- és születésnapján, valamint az uralkodócsalád életfordulós rítusaihoz tartozó istentiszteleteken később is több rabbi zsinagógai szónoklata reflektált a szentírásai hasonlóságokra és a kiegészítés eseményeire. Löw Immánuel Ferenc Józsefről szóló beszédeiben, s főként a gyászbeszédben, a 67-es politikai elit emlékiratait, beszédeit, és olyan magyar írók vágyait, mint Vörösmarty Mihály, együtt idézte a judaizmus emlékeztetének jelenre vonatkozatható mozzanataival. „A mi nagy királyunk szerette az igazmondókat. Jeruzsálemi király címét viselte és Salamon tanításait követte. [...] Fényes ékesség a szent korona: túlvilági fény árad ki belőle, amely hódolatra kész, de szeretetet, ragaszkodást, önfeláldozó rajongást a korona viselője kelt, oly viselője, mint az a dicső király, akit most siratunk: az a lovagias magyar király, aki a lovagias nemzetet értette meg a legjobban, aki szívéhez kapcsolta ezt a lovagias nemzetet, amely a legjobban megértette a lovagias királyt.”⁸⁶ – hangzott el a gyászbeszédben. Homíliáinak fényében Löw Immánuel ahhoz a dualista elítélhez sorolható, mely a vesztes háborút és a Monarchia széthullását követően háttérbe szorult, kulturális emlékezte pedig megmaradt az emlékiratok szintjén.⁸⁷

A király alakjának vallási értelmezése a felekezeti közösségi keretek normatív rendszerében is megjelent. Csongrádon például 1883. július 14-én tárgyalták és hitközségi jegyzőkönyvbe foglalták – egy ismétlődő eset után, aminek során a hitközségi tagság egy része

⁸¹ Augusztus 18-án. Egyenlőség, 1894. augusztus 24. 8.

⁸² Vö.: *Konrád Miklós*: Jews and politics in Hungary in the Dualist era, 1867–1914. *East European Jewish Affairs*, 39. (2009) Nr. 2. 170.

⁸³ Hírek – Mitroviczán... Zsidó Híradó, 1894. augusztus 30. 7–8.

⁸⁴ Hírek – A király születésnapja. Zsidó Híradó, 1897. augusztus 19. 9.

⁸⁵ Hírek – A király születésnapja. Zsidó Híradó, 1898. augusztus 18. 8.

⁸⁶ *Löw Immánuel*: Száz beszéd i.m. 14, 20–21.

⁸⁷ Vö. *Romsics Gergely*: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. Bp. 2004.

nem állt fel az uralkodóért mondandó könyörgés idejére – hogy a királyért és a hazáért a kántor által mondandó ima (*Hánoten tesuá*) alatt állni kell a zsinagógában.⁸⁸ „Felszólal Svarcz Ignác úr és meleg szavakkal felhívja a Közgyűlés figyelmét azon körülményre, hogy miután már több ízben észrevette, hogy a közönség egy része a felséges uralkodóház és a szeretett hazáért imaházunkban a kántor által mondott könyörgés alkalmával ülve maradt, figyelmeztessenek a hitközségi tagok, miszerint szeretett felséges királyunk iránti hódoló tisztelet kifejezéseül e könyörgést jövőben csakis állva hallgassák meg.”⁸⁹

Az uralkodó köszöntésének szokásaként Ferenc József Tórával történő közösségi fogadásáról maradtak leírások, ahogyan IV. Károly látogatásairól is több fotó ismert. A kolomeai zsidókkal való találkozását a Vasárnapi Ujság is megörökítette, az 1918. évi pozsonyi királylátogatás ezen mozzanata pedig képeslapon jelent meg.⁹⁰ Funk Sámuel neológ pozsonyi főrabbi mellett a koronás főre mondott áldásról készült fotón Tórárt tartó előljáró állt.⁹¹ IV. Károly király útjairól, a fogadására elé vonuló zsidó küldöttségekről, a Monarchia egész területéről tudósított az Egyenlőség. Ezen látogatásokból a szerkesztőség olvasatában nem az intrada részletei rajzolódtak ki, hanem a rabbikkal kezét fogó, a hitközségek élete felől érdeklődő uralkodó képe, aki tájékozott az izraelita felekezet birodalmon belüli helyzetét illetően is.⁹² A gyöngyösi tűzvész királylátogatása alkalmat adott a felekezetközi béke és zsidó filantropia⁹³ király általi elismerésének felmutatására. IV. Károly – később legitimista legendákban is tovább élő – kortárs képébe jól illeszkedett a király és a zsidó kocsmáros találkozásáról szóló epizód.

Hugyela János keresztény szabó mester arról számolt be a királynak, hogy bajában vigaszt és segítséget egy másik kárvallottól kapott, Polacsektől, a szomszéd zsidó kocsmárostól. A király magához hívatta a félre vonult kocsmárost, „kezet szorított vele és ezt mondta neki: A magam nevében is köszönöm Önnek, hogy »embertársát támogatja a bajban. Ennek mindig így kell lenni.«”⁹⁴ A lap a királynak Rusz Jakab status quo ante hitközségi elnökkel folytatott hosszas beszélgetéseiről is részletesen beszámolt. Az eset arra is lehetőséget biztosított, hogy a politikai katolicizmus „aszemitizmusával” szemben alternatívát mutassanak fel vidéki lokális életvilágok vallásos individuumainak élethelyzeteiből. A gyöngyösi tóratekerceket ugyanis Przemyslből ide került Rauch tűzérőhadnagy hat huszárjával, a pappal és a jegyzővel együtt – életét kockáztatva – mentette ki az égő zsinagógából.

A pozsonyi királylátogatás neológ és orthodox izraelita küldöttségéről beküldött tudósításban adott hírt a sajtó. A neológ hitközségi elnök, dr. Lichtschein Jenő beszédét az *Isten, Király, Haza* jelszava és a király uralkodásától várt béke és „szeretet országának” gondolata köré fűzte, az orthodox zsinagóga előtt a hitközség Scheiber Akiba főrabbi vezetésével „a királyi párt tórákkal fogadták és a pozsonyi orth. főrabbi mennyezet alatt

⁸⁸ Fodor Péter: A csongrádi zsidóság élete az első világháborúban a hitközségi közgyűlések jegyzőkönyvének tükrében. *Veritatis Imago*, 2. (2018) 2. sz. 1.

⁸⁹ Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Csongrádi anyag, 1884–1920, Községi jegyzőkönyv, adókiivetés. 4. kötet. „7. Jegyzőkönyv”, (1883. július 14.) 20. p.[ont].

⁹⁰ „A kolomeai lakosság hódolása. Károly király körutja a felszabadított Kelet-Galicziában” Fotó készítésének dátuma: 1917. augusztus 4. Megjelent: *Vasárnapi Ujság*, 1917. augusztus 12. 514.

⁹¹ Lásd: *Jalsovszky Katalin – Tomicsik Emőke – Toronyi Zsuzsanna: A magyarországi zsidóság képes története*. Bp. 2014. 203.

⁹² Hírek – A király Zlocovban. *Egyenlőség*, 1917. augusztus 18. 14.

⁹³ Hírek – A gyöngyösi tűzvész... *Egyenlőség*, 1918. május 26. 10.; *Szabó Imre: Az üszkők városából*. *Egyenlőség*, 1918. június 2. 7–9.

⁹⁴ *Szabó Imre: Az üszkők városából*. *Egyenlőség*, 1918. június 2. 7.

a szokásos módon megáldotta a királyi párt.”⁹⁵ Az Egyenlőség utólagos hírből a királyi pár neológ főrabbi általi megáldásáról is hírt adott, aminek szándékát előzetesen egyeztetni kellett az államrendőrség főparancsnokával. Az áldásra szintén a tervezett programon kívül, a pozsonyi dómba vezető úton a katolikus felekezet hódolatát megelőzően került sor. „A királyi pár a Hal-téren a feldiszített és ünnepélyesen kivilágított templom előtt megállította fogatját az ez alkalomra készült piros baldachin előtt, ahol Funk Sámuel dr. főrabbi ünnepi ornátusban várta. Mellette a hitközség több tekintélyes tagja az arany és ezüst diszitményekkel ékes ünnepi köntösbe öltöztetett tóratekercesekkel. A királyi pár fejbőlintással üdvözölte az áhitatot keltő küldöttséget, mire Funk főrabbi a baldachin alól előlépett, a királyi pár felé tárta karjait és messze hallható hangon mondta el a következő hagyományos áldást: »Dicsőítve légy Örökkévaló, aki mennyei dicsőségéből részt adtal egy általad kiválasztott halandónak a koronás és legalkotmányosabban uralkodó nagy királyok egyikének. Az Örökkévaló áldjon meg téged felséges királyasszonyunkkal egyetemben, akiket a magyar nép kifogyhatatlan szeretetének fénye övez! Órizzen meg titeket a Mindenható, hogy a világháború után számtalan éven keresztül dicsőségben tanui legyetek az édes magyar haza nagyságának és felvirágzásának! Sugároztassa az Örökkévaló áldásthozó arcát mindig felétek és órizzze meg mindig fenkölt lelketek békéjét! Így legyen a Mindenható szent akarata a magyar nép hűséges ragaszkodásában oly mélyen gyökerező felséges királyasszonyunk üdvére és boldogságára!« A dómtemplomból valló visszaérkezéséig a vallásos küldöttség ismét megvárta a királyt, ami miután kocsija a zsidó templomot már elhagyta volt, visszafordult és kezével bucsut intett az izraelita hitközség küldöttsége felé.”⁹⁶

A pozsonyi királylátogatás emlékét a neológ hitközség a zsinagóga falán emléktáblán tervezte megörökíteni. A királyi szövetséges toposzának újabb jelentésrétegét nyújthatta az alattvalókkal történő kapcsolattartásban a merev udvari viselkedési formákat szelektíven kezelő fiatal király. Uralkodói magatartásának a neológ sajtóban „demokratikus” jelzővel illetett megnyilvánulásai a katolikus emlékezeti kánonban is megjelentek.⁹⁷ A debreceni királylátogatásról több rövidebb hír szólt.⁹⁸ Az orthodox és status quo ante hitközség küldötteinek beszámolójából a lap kiemelte, hogy a király Starsser Salamon orthodox rabbi héber áldását fedett fővel hallgatta és a végén ament mondott rá. A főrabbi beszédeiben az állampatrióta királytisztület és az izraelita háborús szerepvállalás toposzait megnyilvánítva arra kérte a királyt, hogy „ezentúl se fordítsa el arcának kegyességét hűséges zsidó alattvalóitól, kik a megpróbáltatások ezen nehéz idejében másfelekezeti honfitársaikkal vállvetve áldozunk, küzdünk, veszünk és szenvedünk királyért és hazáért.”⁹⁹

⁹⁵ Hírek – A királyi pár Pozsonyban. Egyenlőség, 1918. július 20. 9.

⁹⁶ Hírek – A királyi pár Pozsonyban. Egyenlőség, 1918. július 27. 14–15.

⁹⁷ Boldoggá avatási *Positív*jának népszerűsítő változatában lásd: *Kovács Gergely*: Fogadd a koronát! Károly magyar király hitvalló élete. Debrecen 2004. 49., 87–88.; a kortárs legendákról: *Speidl Zoltán*: A „számkivezett”, és a „mesebeli” király. IV. Károly és fia, Ottó – legitimista „legendák”. In: „A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között. Szerk. Glässer Norbert – Zima András – Glässerné Nagyillés Anikó. Szeged 2016. 423–444.

⁹⁸ Hírek – A királyi pár debreceni tartózkodása... Egyenlőség, 1918. október 26. 9–10.; Hírek – A debreceni királylátogatás. Egyenlőség, 1918. november 2. 9.

⁹⁹ Hírek – A debreceni királylátogatás. Egyenlőség, 1918. november 2. 9.

Tanulságok

A középrétegek szabadfoglalkozású publicistái és a hitközségek élén/alkalmazásában álló rabbik a modernizálódó magyarországi társadalom szimbolikus önértelmezéseit, a hatalom és a jog premodern jelképiségét, valamint a modern szimbolikus politika jelképeit és rítusait adaptálták. A premodern társadalom keresztény kiváltságos csoportjai rendi, dinasztikus alapon kötődtek az államhoz, illetve annak uralkodójához. A 17. századot követően visszatelepített zsidóság is kollektív kötelezettségekkel és engedményekkel uralkodói, püspöki vagy földesúri védelem alatt jelent meg a rendi társadalomban. A császárokkal, monarchákkal és pápákkal kötött vertikális szövetség a középkori zsidóknak védelmet, stabilitás és rendet biztosított.¹⁰⁰ A rendi világ hatalmi szimbolizmusa vallási eszkatológiába illeszkedett, legitimációit a vallási emlékezet alaptörténeteiből merítette. A zsidók önértelmezésüket és helyi hatalomhoz való viszonyukat szintén a judaizmus alaptörténeteiből vezették le, amelyek középpontjában a gálut büntetés – megtérés – megváltás olvasata állt. A gálut keresztény társadalma és jogalkotása szintén szimbolikus keretek között a keresztény vallási alaptörténetekre „lefordítva” értelmezte a zsidóknak az uralkodó által szavatolt jogállását. A keresztény eszkatológia antijudaizmust is tápláló topozsaival igazolták a zsidók felett gyakorolt hatalomból származó előnyöket. A felvilágosult Habsburg uralkodók a zsidó közösséghez való viszonyulás módjában hoztak gyökeres változást birodalmukban. Ferenc József nyilvános szimbolikus gesztusai pedig ezzel a középkori viszonyulási móddal jelentettek szakítást. A zsidó emlékezeti kánonban – főként az orthodoxban – Ferenc József megmaradt vallásos katolikus uralkodónak, de vallásossága nem a zsidóság ellen irányult. Apostoli magyar királyként az intrada rítusának – olykor a Tórát és a közösséget megszegényítő – középkori uralkodói megnyilvánulásaival szemben, a Tóra-tekercest és Jeruzsálem földjét csókolta meg, zsinagógák építésére adakozott, zsinagógákat látogatott és visszatérő kijelentéseiben jogegyenlőségről biztosította a hódoló küldöttségeket. Alakja a zsidó emlékezeti kánonban új jelentésréteget adott a *Jeruzsálem királya* címnek. Maga az intrada gyakorlata a Nagy Háború végéig élt. A zsidó közösségek egy részére vonatkozóan nyomtatott tudósítások is maradtak fenn róla. IV. Károlyról szóló beszámolók az intrada premodern szokáscelekvései mellett az uralkodó közvetlen, az udvari protokoll elvárt hierarchia-megnyilvánításait mellőző, személyes gesztusairól adtak hírt: például kezét fogott a zsidó kocsmárossal, kocsiján visszafordulva integetett a hódoló zsidó küldöttségnek távozásakor. A modern eszmék, az uralkodásról alkotott egyéni felfogások és a társadalmi változások együttesen hatottak abba az irányba, hogy az életvilág kereteinek módosulásával az uralkodó elé Tóra-tekercekkel történő vonulás új jelentésréteget kapjon. A Tóra a kinyilatkoztatott isteni tant jelenítette meg: a zsidó közösség előtt szent tárgyat, a keresztény uralkodó számára pedig az Ószövetséget jelentette. A Tórához és a hódoló küldöttséghez való uralkodói viszonyulást ekképp a jogegyenlőség és az uralkodói elismerés jegyében a zsidó közösség helyzetének – az isteni dicsőséget visszatükröző és a társadalom rendjét képviselő – koronás fő általi megerősítéseként értelmezték a felekezeti sajtóba beküldött híradások.

¹⁰⁰ *Dubin L.*: Yosef Hayim i.m. 57.

KÉPEK

1. kép: Zsidó küldöttség Mátyás és Beatrix bevonulásán Budára 1476-ban

2. kép: Akiba Schreiber pozsonyi orthodox főrabbi a királlyal beszél (Pozsony, 1909)

TARTALOM

Előszó.....	5
Tanulmányok.....	7
Katona Csaba: „Mellyben mindenki, külömbség nélkül részesülhet.” Zsidó fürdővendégek a balatonfüredi fürdőben a 19. században.....	8
Csósz László – Fiziker Róbert: Vérvád és zsidókérdés a pozsonyi Westungarischer Grenzbote hasábjain 1882-ben.....	17
Kárbin Ákos: A zsidóság szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia valutareformjának előkészítésében	41
Kulcsár Beáta: Utak és buktatók: egy nagyváradi izraelita testvérpár mobilitási kísérletei a 19. század végén	62
Glässer Norbert: A „királyi szövetséges” izraelita tapasztalata? Főhatalmi rítusok és izraelita felekezeti sajtóhíreik a modernizálódó Magyarországon 1918-ig.....	77
Veszprémy László Bernát: Konfliktusok között. Cionista és asszimiláns zsidó identitás Magyarországon az első világháború éveiben	95
Olosz Levente: A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900–1918)	107
Paksy Zoltán: A numerus clausus és a pécsi egyetem.....	121
Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár és az Ébredő Magyarok Egyesülete	140
Kovács Tamás: Hain Péter rendőrsége. Adalékok az Állambiztonsági Rendszert működéséhez, 1944–1945-ben	164
Szécsényi András: Magyar deportáltak útvonalai Bergen-Belsenbe (1944–1945) a tanúságtételek tükrében	175
Zima András: Zsidó közösségi újjáépítési stratégiák a budapesti felekezeti és mozgalmi sajtóban 1945–1948 között.....	192
Klacsman Borbála: Vitatható segítség: Az Országos Zsidó Helyreállítási Alap működése esettanulmányok tükrében	204
Botos János: A zsidó vagyonok sorsa Magyarországon a második világháború után, 1945–2007.....	219
Joó András: Állambiztonsági eljárás Beer Iván rabbinövendék és baráti köre ellen: Az „Exodus” fedőnevű ügy előzményei és következményei	241
Tóth Eszter Zsófia: Kimondani a kimondhatatlant. Hogyan hallgattak a szocialista időszakban a zsidóságról Magyarországon, különös tekintettel a holokausztra	261
Források.....	269
Ortodox zsidó hitközségek jegyzéke. (1873) Közli: Klettner Csilla.....	270
Práger Miklós: Emlékeim a kiskunhalasi hitközség életéről az 1910–1927 évekből. Közli: Végső István.....	281
Egy zsidó ellenálló emlékei. Dr. Bauer Miklós 1943–1944-ről. Közli: Zinner Tibor....	308

Recenziók	349
Czingel Szilvia: Ünnepek és hétköznapok. Zsidó vallásnéprajz Magyarországon. (Fazekas Csaba)	350
Múltunk, 64. (2019) 2. sz. (Lénárt András)	353
Nikolaus Wachsmann: KL. A History of the Nazi Concentration Camps. (Szécsényi András).....	358
Svájci védelem alatt. Zsidó szemtanúk beszámolóí a háborús idők Budapestjéről. (Szécsényi András).....	363
Dan Stone: Concentration Camps. A Very Short Introduction. (Szécsényi András)....	365
The Holocaust, Israel and 'the Jew': histories of antisemitism in postwar Dutch society. (Veszprémy László Bernát)	368
Tanulmányok a holokausztról, X. (Botos János).....	372
Dunai Andrea: Javak sorsa. Az 1944–45-ben Magyarországról elvitt értékek nyomában. (Botos János)	375
Botos János: Magyar zsidók szovjet lágerekben, 1939–1956. (Geccsényi Lajos).....	378
Müller Rolf: Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete. (Zinner Tibor)	379
Nagy Imre első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. I. köt. (Zinner Tibor)	386
A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár évkönyve, 2018. (Katona Csaba).....	390
A kötet munkatársai	393